

מ"השומר" ועד "מג"ב"

קורות כוחות המשמר והמשטרה בארץ ישראל

של השר שטרית ושל ראש הממשלה. ואמנם, ארגון "השומר" לא הוקם במתכונת מחדשת, אך חיל הספר, ובשמו החדש "משמר הגבול", הוקם לאותה למטרה שאליה כיוונו מחברי המכתב. החיל החדש אכן המשיך את המורשת, שהחלה בדרכם של אנשי "השומר", אך ללא שיתוף "אגודת השומרים".

מז'נדרמריה בתרבוש אדום לשומר על הסוס
במהלך 400 שנות השלטון הטורקי בארץ לא פעלה משטרה רשמית ממוסדת, והחוק נשמר ברמה המוניציפאלית בלבד. לצד המשטרה המקומית פעלה גם הז'נדרמריה (כוח משטרה סמי-צבאי), שמילאה בעיקר תפקידי אכיפת חוק בסיסית, ובתחומים רבים פעלה ללא סמכויות ברורות וללא תפקידים מוגדרים.

ב־21 בדצמבר 1948 נשלח מכתב בהול מאת "ארגון השומרים העבריים הכללי בארץ ישראל" לשר המשטרה בכור שלום שטרית, בהצעה להקים חטיבת שומרים שתפעל בתוך משטרת ישראל. תפקידיה יהיו לשמור על הרכוש, להעניק ביטחון יום-יומי ולפתור יחסי שכנות וסדרי ביטחון, בעיות שנפלו בין תפקידי הצבא ותפקידי המשטרה ולפיכך לא טופלו כראוי. במכתב נאמר כי לפתרון בעיות אלו "הננו מציעים לקיים את השומר, שיפעל עם שלטונות המשטרה והביטחון, ויקיים את רעיון השמירה על המשקים והרכוש החקלאי, כפי שטופח בזמנו על ידי השומר ועל ידי ממשכיכו בהווה אגודת וארגון השומרים". ההצעה אמנם לא התקבלה במלואה, בין השאר משום שבן-גוריון הבין שמאחוריה עומד יריבו הוותיק ישראל שוחט, אך אף על פי כן היא נפלה על אוזניהם הקשובות

גם לאחר הכיבוש הבריטי המשיכו היישובים היהודים להעסיק שומרים פרטיים, אך עד מהרה החלו צעירים יהודים להשתלב גם במשטרה החדשה שהוקמה. ארגון השומר פעל אף הוא לשילוב יהודים (בעיקר מתושבי הגליל) במשטרה, על מנת שאלו יצברו ניסיון, יתאמנו בנשק ויעמדו לרשות כוחות היישוב היהודי בעת הצורך. ואולם, על אף מאמצי הבריטים לחיזוק המשטרה הצעירה נותר המצב הביטחוני מעורער. הכאוס בלט בעיקר באירועים הקשים שהתרחשו בחג הפסח תר"פ (1920), שבמהלכם התקשתה המשטרה למנוע פגיעה ביהודים. לאחר אירועי 1920-1921, שהתרחשו בעיקר בתל חי, ביפו ובירושלים, הוחלט ביישוב היהודי על איחוד כוחות הביטחון של היישוב תחת ארגון ההגנה, לצד עידוד גיוס צעירים לשורות המשטרה המנדטורית המתהווה.

המשטרה הארץ ישראלית 1921-1936

בעקבות האירועים האמורים החליטו הבריטים לארגן מחדש את הפריסה המשטרתית בארץ. הוקמו בית ספר לשוטרים, יחידות מודיעין וחקירות, ונכתבו פקודות להפעלת המשטרה. הארץ חולקה לשבעה מחוזות, וביישובים המרכזיים הוקמו 24 תחנות משטרה ו-65 נקודות שיטור. כן פורסמו שלוש "פקודות משטרה" המסדירות את פעולותיה. פקודות המשטרה 1921, גאפירי הכפרים, והז'נדרמריה הפלסטינאית. בפקודות פורטו תקני כוח אדם, מדים, זכויות וחובות ומיסוד העסקתם של שומרי הכפר והפיקוח עליהם. מוסדה גם פקודות הז'נדרמריה הפלסטינאית ובהן מניעת הפרות סדר וטיפול באירועים חריגים. משטרה זו נודעה בשמה "המשטרה המעולה", והורכבה משוטרים רכובים ורגליים, שליש יהודים, שליש ערבים ושליש צ'רקסים ודרוזים. משטרה זו פעלה עד 1925 ופורקה לאחר שלא השיגה את יעדיה.

בפקודת המשטרה המחודשת, שפורסמה ב-1926, הוגדרו תפקידי המשטרה מחדש, ועיקרם "החיל ישמש לצורך מניעת פשעים, גילויים והבאתם של פושעים למשפט, תפיסת עבריינים, שמירה מעולה של אסירים, השלטת סדר ציבורי, ושמירה על בטחון החיים והרכוש". כן הוחלט על ביטול הז'נדרמריה.

אלא שבד בבד עם השינוי במשטרה, החל גם המצב הביטחוני בארץ להידרדר. ההידרדרות הגיעה לשיאה במאורעות הקשים בתרפ"ט, והמשטרה, גם בהרכבה המחודש, נכשלה בהגנה על היישוב היהודי.

המאורעות פגעו קשות ביוקרתם של הבריטים, והציגו את שלטונם כנטול יכולת להשליט סדר. בעקבות האירועים הוחלט להקים ועדת חקירה, שבראשה עמד סיר ארתור דאוביגין, קצין משטרה מוערך במושבות הבריטיות. לאחר חודשים מספר הוגשו המלצות שעיקרן: הרחבת תקני

החל מאמצע המאה ה-19 הוחלט כי היישובים השונים יעסיקו שומרים פרטיים, באישור הממונה הטורקי על האזור. על פי החוקים החדשים האחריות לשלום היישובים ורכושם חלה על מוח'תאר הכפר או על העירייה, שהעסיקו שומרים פרטיים בתפקידי שמירה וגביית מסים. אף היישובים היהודיים, שהוקמו עם ראשיתה של העלייה הראשונה וחדוש ההתיישבות היהודית החקלאית בארץ, העסיקו מטבע הדברים שומרים מקומיים, אשר לעתים קרובות שיתפו פעולה עם גנבים ועסקו בסחר בסחורה גנובה. מצב זה הביא לבעיות ביטחוניות שונות, והמשטרה והז'נדרמריה הטורקית אף הן לא עשו די כדי להגן על היישובים היהודיים הצעירים. יתר על כן, יחסם החד-צדדי עודד גנבות ופגיעות מצד שכניהם.

על רקע הידרדרות המצב הביטחוני ואוזלת ידם של השומרים המקומיים, הבינו אחדים מהמתיישבים כי לא יוכלו לסמוך עוד על אחרים בהגנת רכושם, וכי הכרחי שעל השמירה יופקדו בעיקר אנשי היישובים עצמם. ארגון השומר הוקם בכדי לענות על צורך זה, ולפיכך התחייב הארגון למשמעת, למקצועיות ולנאמנות למוסדות השלטון העברי, להתמסרות למשימת השמירה ולקשירת קשרים טובים עם השכנים הערבים. השומרים הצטיידו ברובים, בחגורת כתף לתחמושת, בבגדי חאקי ובכאפיות, ופעלו רגלית או כשהם רכובים על סוסים.

שנות מלחמת העולם הראשונה היו קשות לארגון: השלטונות העות'מאנים חששו, ובצדק, כי מטרתו של הארגון היא לנתק את ארץ ישראל מהאימפריה העות'מאנית ולהקים מדינה ציונית, והכריזו על הארגון כבלתי חוקי. אף על פי כן המשיך הארגון לפעול במתכונת משתנות עד ראשית השלטון הבריטי.

משומר לשוטור

במהלך 1917-1918 נכבשה ארץ ישראל בידי הבריטים. בתחילה נוהלה הארץ בידי ממשל צבאי, ובהמשך בידי מנהל אזרחי. הבריטים שאפו ליצור בארץ תנאים מנהליים וכלכליים נאותים, אך על מטרות אלו הקשו חוסר הסדר ששרר ברחבי הארץ עקב עזיבתם החפוזה של הטורקים ועקב היחסים המתוחים ששררו בין הערבים והיהודים.

על מנת להשיב את הסדר על כנו, השקיעו הבריטים רבות בהקמה של מערכת משטרתית מסודרת כפי שנעשה במושבות הבריטיות האחרות. המשטרה הבריטית הוקמה בשלושה שלבים: בתחילה באופן מאולתר, שבמסגרתו אומצו דרכי השיטור שלפני הכיבוש, לאחר מכן באמצעות הטלת ממשל צבאי בריטי, ולבסוף בהקמת שיטור בדגם אזרחי, והפעלה משטרה בדומה למודל המשטרתית שפעל בבריטניה. הבריטים הקפידו לגייס למשטרה תושבים מקומיים מכל הדתות, על פי חלקם היחסי באוכלוסייה.

המופת, חאג' אמין אל-חוסייני, הודח מתפקידו, והוועד הערבי העליון הוצא מחוץ לחוק. במקביל, החלו הבריטים בבניית גדר ביטחון בצפון, ובנו עשרות מצודות ונקודות משטרה בכל הארץ ("מצודות טיגארט").

בעקבות האירועים הוחלט לטפח את הכוח היהודי בשורות המשטרה באופן מסודר, תחת השם "חיל נוטרים ארצי". בראש החיל הועמדו קצינים בריטים, אך המפקדים הישירים היו יהודים. במסגרתו פעלו מספר יחידות, כוח התערבות משטרה, כוח עתודה ומילואים, אשר אומנו והודרכו באחריות היישוב היהודי.

המסגרת הראשית ב"חיל הנוטרים" הייתה "משטרת היישובים העבריים" (מי"ע), שאורגנה בשיאה בעשרה גדודים בתלבושת שכללה חליפת חאקי, כובעים אוסטרליים ורובה. הכוח המבצעי של מי"ע היה "פלוגות הלילה המיוחדות" בפקודו של צרלס אורד וינגייט. בנוסף שירתו יהודים רבים גם במסגרות חצי צבאיות-משטרתיות (נוטרי הרכבת, מחנות העצורים, הצבא, הצי, גדר הצפון, שדות התעופה ומשמר החופים).

שילובו של הכוח החדש שינה את הדפוסים הנהוגים בארץ מהתגוננות פסיבית לפעילות יזומה ואקטיבית. חשיבות נוספת הייתה בכך ששימש לעתים קרובות חסות חוקית לפעילות המחתרתית במסגרת "ההגנה".

"משטרת היישובים" פעלה עד סוף תקופת המנדט, רשמה פרק חשוב ומרכזי בתולדות השיטור העברי, והעמידה בסיס עתידי להקמת משטרת ישראל. רבים ממפקדי משמר הגבול ושוטריו שירתו במסגרות השונות של משטרת

כוח אדם במשטרה, פיקוד בריטי, חלוקת הארץ לחמישה מחוזות, בניית כוח מילואים, ארגון מחדש של המחלקה לחקירות פשעים והפרדת שירות בתי הסוהר מהמשטרה. כן הומלץ כי היישובים היהודיים ידאגו להגנתם, ולשם כך נמסר להם נשק להגנה עצמית, בעוד האחריות הביטחונית הכוללת הוטלה על המשטרה. הוחלט אף להוסיף 28 תחנות משטרה, וכל השוטרים המקומיים חויבו ללמוד שפה נוספת והוצבו לשרת באזורים שבהם יהיו חופשיים מהשפעת בני עדתם.

את הרעיונות שהוצגו בדוח דאג הנציב העליון ליישם ברובם, והם הפכו לאבן יסוד בתפקוד המשטרה. אך אף על פי כן לא הפכה זו ליעילה במיוחד, נותרה במידה רבה מנונת וסבלה מבעיות שחיתות קשות.

מה"קולפאק" לכובע האוסטרלי

המשטרה המשיכה ליישם את הדוח והוקמו יחידות חדשות כגון המחלקה הימית, מחלקת הכלבים והגמלים. במהלך שנים מספר שיפרה המשטרה את היערכותה, ועמדה מול מאורעות 1936 כשהיא מחוזקת יותר משהייתה במאורעות 1929. אף על פי כן, המשטרה התקשתה לעמוד בנטל הפיגועים הכבד שהתפרס על פני כל הארץ, וקושי זה הצריך גיוס רחב יותר של שוטרים יהודים, ואף ניתנו ליהודים יותר כלי נשק כדי להגן על עצמם ביישובים המבודדים.

המאורעות, שהחלו באפריל 1936 ונמשכו עד אוגוסט 1939, הכו בכל הארץ. 415 יהודים נרצחו, רכוש יהודי נבזז ורבים איבדו את פרנסתם. הבריטים הגיבו למאורעות בחריפות:

היישובים העבריים והביאו מניסיונם למשטרה העברית העתידית. הקצינים והשוטרים היהודים אימצו לימים את פקודת המשטרה מ-1926, את הדרגות, פריסת התחנות, ושיטות העבודה. על תשתית זו התבססה ונבנתה משטרת ישראל בתחילת דרכה. מיד לאחר החלטת עצרת האו"ם על חלוקת הארץ ב-29 בנובמבר 1947 החלו פעולות איבה מצד ערביי הארץ. לארגון ההגנה, שהתקשה לעמוד מול ההתקפות, הצטרפו בשלב זה גם השוטרים היהודים, שנתרו בתחנות המשטרה הבריטיות על נשקם וציודם.

"שוטר עברי ראשון"

כבר באוקטובר 1947 החלה לפעול "ועדת המצב", שתפקידה היה לאייש תפקידים במשרדי הממשלה במדינה לכשתקום. ב-9 בנובמבר 1947 מונה זאב שרף לרכז לענייני המשטרה, ולרכז בתי הסוהר נתמנה יחזקאל סחרוב (סהר), לימים המפכ"ל הראשון. על פי הצעותיהם אמורים היו לקום שני גופים משטרתיים: ז'נדרמריה שתעסוק בתפקידי שמירה וביטחון באזורים שמחוץ לערים ולגבולות, תקבל אימון צבאי, ותהיה כוח עתודה לטיפול בהפרות סדר; ומשטרה, שתגן על הנפש ועל הרכוש ותמנע פשעים.

המשטרה העברית שהוקמה לבסוף אימצה את דרכי השיטור הבריטיות, ועם ייסודה נטל על עצמו הצבא את האחריות להקמתה, שכן על פי תפיסתו של ראש הממשלה דוד בן-גוריון המשטרה הייתה חלק מהצבא.

לאחר הקמת המדינה, ובניגוד להמלצות, החלה המשטרה את פעולתה כחטיבה עצמאית בתוך צה"ל עם כוח אדם ואמצעים דלים. הוחל בגיוס שוטרים, באימונים ובהכשרות. נפתחו קורסי קצינים, קשר, זיהוי פלילי וחקירות. תוך זמן קצר נדרשה המשטרה להתחיל לבצע את תפקידיה המסורתיים, כשעל אלו נוספה גם ההגנה על אזורי הספר, הכפרים והמושבים מפני הרג וחבלה שמקורם בהסתננויות מעבר לגבול. לתפקיד זה נדרשה הקמת כוח מקצועי ואיכותי, המוכוון למשימה זו.

הירוקים בחזית: משמר הגבול

כאמור, כבר בראשית ימי המדינה הומלץ להקים בנוסף למשטרה גם ז'נדרמריה, כפופה למשטרה ובעלת אופי צבאי, שתפקידה לאבטח את הגבולות. אולם צה"ל התנגד להקמת הגוף החדש תחת פיקוד משטרת ישראל, שכן תפקיד שמירת הגבולות הוא תפקיד צבאי מובהק. לאחר מסכת דיונים ארוכה החליט ראש הממשלה דוד בן-גוריון להקים את הז'נדרמריה ובשמה החדש "חיל הספר" בפיקוד הצבא ולא המשטרה. למפקדו מונה האלוף דוד שאלתיאל, שראה בחזונו חיל שיטיב להגן על גבולות המדינה, שיפעל כיחידה צבאית, ילחם במסתננים ויגן על יישובי הספר החקלאים ועל רכושם.

לעיון נוסף:

1. ח' גולן ושי, ברעום המנועים, תל אביב 2006.
2. י' גולדשטיין, הדרך אל היעד, תל אביב 1994.
3. "תולדות משטרת ישראל", א, שלב המסד: 1948-1958.
4. ג' ריבלין, לאש ולמגן, תל אביב 1962.
5. א' תלמי, הגנה ועבודה, תל אביב 1979.

על אף רצונו הטוב של שאלתיאל התגלו מכשולים בהקמת הכוח, כשהעיקרי שבהם היה קושי בגיוס כוח אדם. לפיכך החליט צה"ל בתחילת שנת 1951 לפרק את "חיל הספר" ולהעביר את האחריות לאבטחת הגבולות (למעט זה הדרומי) לידי משטרת ישראל.

את התשתית לחיל החדש היוו 300 חיילים מגדודים 895 ו-896 של "חיל הספר" שפורק, וכוח זה היה את הבסיס להקמת "משמר הגבול". עם תחילת פעולתו החל החיל בגיוס שוטרים, ולשורותיו הצטרפו יהודים, דרוזים וצ'רקסים. שילוב זה הוליד קשר ואחוות לוחמים יוצאת דופן, הנשמרת בגאווה עד ימינו.

ב-26 באפריל 1953 הוחלט למסד את החיל החדש, ולמפקדו הראשון התמנה פנחס קופל, מוותיקי המפקדים "במשטרת היישובים", בפלוגות הלילה המיוחדות של אורד וינגייט, ובארגון ההגנה. העקרונות הארגוניים של משמר הגבול הותאמו לצרכים ולבעיות שלהם נדרש החיל לתת מענה. בסיסו הוקמו בסמוך לאזורי הספר ולגבולות המדינה, וכוחותיו הופעלו בחוליות מבצעיות לסוירים, למחסומים, למארבים ולתצפיות.

בין הקמת "השומר" להקמתו של משמר הגבול חלפו 45 שנה. הקמתו של "השומר" סימלה את השאיפה לגבש כוח עברי מקצועי של שומרים: שומרי המושבות הדגישו בעבודתם את החיבור לנחלה ולעבודת כפיים, את השילוב בין השמירה לעבודה, הגנה והתיישבות. אנשי "השומר" ראו עצמם נושאים בשליחות לאומית גדולה וסייעו רבות להתיישבות. אף לוחמי מג"ב לדורותיהם ראו בתפקידם שליחות לאומית ותרמו רבות לחברה ולקהילה לחיזוק הקשר עם היישובים, בפריצת דרכים בצפון, ליווי חקלאים בעבודתם והפרכת השממה.

אמנם, בשל ההבדלים בתפקידי שני הכוחות ובתפקודם, קשה לומר כי אנשי משמר הגבול הביאו לידי ביטוי מדויק את חזונו של ותיקי השומרים מ-1948, לחידוש פעילות השמירה. אך אפשר כי בקשה זו נתנה השראה להקמתו של כוח מיוחד, בעל קשרים חזקים עם המתיישבים, שתפקידו העיקרי הגנה עליהם.

במלאות שנה להקמתו של משמר הגבול התפרסמה כתבה עיתונאית בעיתון "ימים", וריאיון עם מפקד מג"ב פנחס קופל. בריאיון העלה קופל על נס את פעילותו של החיל ואת מלחמתו במסתננים לצד הפרחת השממה:

אנשי משמר הגבול על אף צבע כומתותיהם אינם ירוקים בענייני בטחון [...] כולם בוגרי השרות הסדיר ובעלי ותק צבאי. תמצא בניהם אנשי הגנה ותיקים, נוטרים לשעבר, יוצאי הצבא הבריטי והפלמ"ח [...] שהפכו את מלאכת שומרי הגבולות למקצועית. מבחינה טקטית הרי הם ממשיכי המסורת המפוארת של פלוגת הלילה המיוחדת של "אורד וינגייט".